Эй озодликка чиққан халқ!

Кўзларингни оч.

Атрофга назар ташла.

Яхши нима, ёмон нима

эканлигини тушунишга

ўрган...

ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАЕВ

www.ziyouz.com kutubxonasi

бор бўйича қадрлашга, ҳаётдан шавқ олишга чақиради. Лирик қаҳрамон ҳижрон юкини кўтариб, алам ва изтиробларини чекиб ҳам, таслим бўлмасликка ундайди кишини. Қаранг, ишқ ўти, баҳорда мавжуд бўлган ишқ сурури шунчалик баландки, ҳатто қабр устида ҳам чечаклар ўсади, қабр бўйидаги дарахтлар ҳар йили гуллайди:

Аламда тутоқиб дарахтга кўчди,
Куртакни уйютиб сўйлади ғамнок.
Сенинг ёдинг билан елиб барқарор
Гуллар ғунчасини этди чок-чок...

Ҳижронни турфа тасвирий воситалар билан, ўткир сўз бўёғи билан тасвирлайди шоира. «Гуллар ғунчасини этди чок-чок» — сатри шеърнинг кульминацион нуқтасидир, воқеалар ривожи шу ерда ўзининг юксак маррасига етади. Инсоннинг қайғуси, юрак дарди гулларда ҳам акс этиши, шуни тасвирлай олиш орқали унинг саботи-матонати ҳам синовдан ўта олган.

Гулу райҳонларнинг таралди атри,
Самони қоплади майин бир қўшиқ.
Бу қўшиқ нақадар ошно, яқин,
Нақадар ҳаётбахш, оташга тўлиқ!

Ҳа, Зулфия ижоди ўзининг бор ғам-қайғуси, ҳижрони билан ҳаётга муҳаббат қўшиғидир. Шу сабаб унинг шеърларида ҳаёт, тонг, қуёш, баҳор сўзлари кўп учрайди. Ҳамон бу шеърият фикр марваридларини изловчилар учун манба бўлиб қолаверади, чунки, унда баркамол инсонни севишдек умум ижтимоий , олийжаноб, улуғ ғоялар силсиласи мавжуд. Шоира бир ўринда:

Шеърим ўқиб бир ҳовуч сувча
Баҳра олармикан бирор қалб?—

деган эди. Бу нозик, ширин топилмага шуни қўшимча қилиш мумкинки, ҳаётбахш шеърият ҳамиша ўз мухлисларига севги, бахт каби асл туйғуларни улашишга қодир. Севимли шоирамизнинг адабий «қисмати» ҳам бу фазилатга тўлиғдир.

Нигора Ҳайиталиева,
Тошкент давлат педагогика университети аспиранти.

Замонавий шеъриятда лирик фожелик

Замонавий шеърият бугунги кунда ўзининг сермазмун рамзлари, фалсафий истиораларию кенг кўламли ташбеҳлари билан адабиётга бетакрор, айни пайтда, дардманд ва изтиробли «мен»-лар кириб келаётганини кўрсатмоқда. Замонавий шеърият тушунчаси кенг қамровлидир. Бу тушунча замирига кеча шеъриятда ҳодиса қилиб улгурган улкан шоирлардан тортиб, бугун изланишнинг илк пиллапоясидан одимлаётган ижодкорларгача барча-барчасини киритиш мумкин. Лирик фожелик ижодкорнинг дард ва изтиробларини акс эттирувчи, шеърнинг оғриқли нуқталари моҳиятини очиб берувчи хусусиятлардан биридир. Шеъриятда кичик бир тўртликдан тортиб, йирик ҳажмли достонгача лирик фожеликка мисол бўла олади. Бироқ, бундаги асосий масала — шоирнинг айни шу туйғуни ўқувчи қалбига сингдира олишидадир. Қисқа қилиб айтганда, дард даражасию ижод маҳоратидадир. Бунинг етук намуналарини Абдулла Ориповнинг «Жаннатга йўл», Эркин Воҳидовнинг «Истанбул фожиаси», Усмон Азимнинг «Бахшиёна», Абдували Қутбиддиннинг «Изоҳсиз луғат», Икром Отамуроднинг «Ёбондаги ёлғиз дарахт», Фахриёрнинг «Мучал ёши» сингари асарларида учратишимиз мумкин. Буларда лирик қаҳрамоннинг турли-туман қалб эврилишлари, руҳиятидаги ғалаёнлар, маънавиятидаги емирилишлар санъаткорона ифодалаб берилган. Юқорида тилга олинган асарларнинг дастлабки тўрттаси хусусида матбуотда кўп қайдлар ва мулоҳазалар айтилган. Шунинг учун биз ушбу кичик кузатувимизда шаклий изланишлар борасида шеъриятимизда янги ҳодиса сифатида пайдо бўлган энг сўнгги достонлар Фахриёрнинг «Мучал ёши» ва Икром Отамуроднинг «Ёбондаги ёлғиз дарахт» асарлари тўғрисидаги айрим мулоҳазаларимизни баён этмоқчимиз. Барча шоирлар ижодида асосий тебратувчи куч бу дард. Дард эса маълум бир йўналишда фожелик билан боғлиқ. Фожелик бугун биз жамиятда асос қилиб олаётган жисм ёки айрим бир моддиёт таназзули эмас. У шеъриятда фақатгина маънавиятга, яна ҳам тўғрироғи руҳиятга боғлиқ. Адабиётда тани-жони,

www.ziyouz.com kutubxonasi

молу мулки бут одамда ҳам фожелик юз бериши мумкин. Фахриёрнинг «Мучал ёши» достонида ана шу фожеликнинг изланиш жараёнлари чуқур акс этади.

Бу гарданда —
гуноҳлар учун
тавба — тазаррулар мажбурияти
қилинмаган гуноҳлар учун бир ўкинч.
Бу гарданда номаълумлик хавотири бор,
йўлсизлик бор,
келажакни тополмаётган,
ваҳиманинг кўзларини ёполмаётган
йўлсизлик.

Бу мисраларни ўқиган инсонда руҳий безовталикдан келиб чиқадиган «исмсиз савол»лар туғилади. Лирик қаҳрамоннинг эврилишлардаги хавотири маънавий таназзулдаги умумий инсоният азоби эмасми, дея ўйлаб қоласан киши. Лирик фожелик ҳақида гапирар эканмиз, адабиётшунос Сувон Мелининг қуйидаги мулоҳазаларини келтиришни ўринли деб билдик. «Мотамсаро мазмунли шеър, албатта, лирик фожеликка мисолдир, дейиш хато. Агар шеър ўқувчини оғир мотамсаро куйга солсаю енгиллик ҳузурбахш этмаса, бу турмушдаги дарднинг натурал ифодаси бўлиб, лирик фожеликка алоқаси йўқ. Ҳаётий дард-алам юксак поэтик ифодаланган тақдирдагина ушбу феномен яралади» (Сувон Мели. «Абдулла Орипов». Тошкент. «Маънавият» нашриёти. 2000 йил 112-бет).

Фахриёрнинг юқорида келтирган мисраларида лирик фожелик хусусидаги катта бир ҳақиқат ётибди. Шоир инсон олдидаги «келажакни тополмаётган» ва бундан ваҳимага тушаётган йўлсизлик азобини ҳис этмоқда. Бироқ, у кечаги кун лирик қаҳрамонига ўхшаб бонг урмайди, балки унсизгина фарёд чекади. Шоирлар инсониятнинг башоратгўй жарчиларидир. Бугунги кун инсони олдидаги «йўлсизлик» азоби маънавият ва руҳият учун энг катта фожеликдир. Тўғри, шоир ҳам, замондош инсон ҳам, давр ҳам кетиб бормоқда, бироқ, ўша кетиб бораётган йўл қандай йўл эканлигини билмаслик фожеа эмасми?!

Дарио, ўтмишнинг акс-нидолари
келажакдан келар.

Шу ўринда тафаккурга қобил инсон шоирнинг ушбу сатрларини жиддий мушоҳада қилиб кўрмоғи лозим. Нима учун келажакдан янги, нурли умидлар силсиласи эмас, балки «ўтмишнинг акс-нидолари» келаётир?, Яна эътибор беринг-а, «акс-садо» эмас, «акс-нидо», яъни, «мунг фарёди» келмоқда. Ахир, келажак мутлақо бошқача бўлиши керак эмасмиди?! Инсон шеърият орқали ҳаётига дахл қилаётган бу фожеликнинг моҳиятини тушунадими?! Энг ёмони шуки, бугунги кун кишисида ҳайрат йўқола бошлади. Бу ҳақда машҳур олмон файласуфи Эрих Фромм шундай дейди: «Бизнинг юксак тафаккуримиз ва умумий маълумотимиз ошиши баробарида, биз қадриятларимиз ичидан ҳайратланиш қобилиятини йўқотдик»(Эрих Фромм.«Душа человека». Москва. Республика. 1992 г. 181 стр.).

Ўша ўринда файласуф яна «Ҳайратланиш суст ривожланиш белгиси ҳисобланган бир вақтда, ҳайратга тушиш, ҳатто ноқулайдир», дея киноя ҳам қилади. Шоирлик — бу ҳайрат, шеър — бу ҳайрат, уни ҳис қилмасдан, мушоҳадага берилмасдан яшаётган инсоннинг суврати-гина инсон эмасми?!

Кечмиш вақт дарёсига отилган тошдир,
Чўкиб ётар собит, мустаҳкам
Юрак тубидаги оғриқлар каби,
Уни ўзгартириб бўлмайди.

Топиб айтилган ҳақиқат. Юрак тубидаги оғриқларни кўчириб бўлмайди, чунки, у юракнинг бир бутунлигига қўшилиб улгурган. Агар у кўчирилса, юракка дарз кетади. Фахриёрнинг кечмишни тошга ўхшатишида ўзгача бир мазмун бор. Кечмиш бу кечаги кун — тарих, унда ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди, бироқ, уни «бутун» ҳис этмаса, ўтмиш келажакда такрорланиб, юракка янгитдан оғриқлар солиши мумкин. Шунинг учун замондош инсон келажакдан огоҳ бўлиши учун ҳам ўтмишидан хулоса чиқариши лозим.

Адабиётшунос Сувон Мелининг юқорида эслатилган китобида қуйидаги мулоҳазани ҳам учратамиз: «Фожеликни психология фани нуқтаи назаридан текширган Л.С.Выготский ёзади: трагедияда энг муҳими саҳнада кўрсатилаётган воқеа эмас, балки тепада муаллақ турган, воқеа ва сўзлашувлар ортидан ғира-шира англашиладиган, ҳис қилинадиган ва сезиладиган нарса, фожеликнинг кўз илғамас руҳидирки, у пьесага тинимсиз тазйиқ ўтказиб, унда образлар ва қиёфалар вужудга келишини таъмин этади.» (112-бет).

Трагедия фожелик санъати жиҳатдан ёндошганда, лирик фожеликка яқин туради. Булардаги асосий фарқ ифода усули бўлиб, шоир буни кечинмалари орқали тасвирласа, драматург образларнинг хатти-ҳаракати орқали талқин этади. Фалсафадаги асосий тушунчалар каби биз фожеликни шахс ва умум фожелиги деб, шартли олишимиз мумкин. Фахриёр асарини мутолаа қилаётган чоғда, айрим ўринларда биз шахс фожелигини кузатгандай бўламиз. Бунга мисол тариқасида унинг турмуш икир-чикирларидан ёзғирган ҳолатларини келтиришимиз мумкин. Лекин ҳақиқий дард, лирик фожелик турмушнинг майда ташвишлари эмас. Уни шоир яхши билади.

Ким у ўша, пешонасида
сенинг йўлсизлигинг эвази
олис келажакларда
йўллар кўплигидан қийналгувчи зот?!

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу мисраларда гўё замондош инсонлар ҳақида фикр юритилаётгандай. Шоир ўз «сени» ва «олис келажак» манзилида адашиб юрган «у» ўртасидаги ҳақиқатни англаш умидида йўл ахтаради. Бироқ, улар иккиси ҳам «таҳқирланган»: бири «йўлсизлик» азобига маҳкум бўлса, иккинчиси эса йўли кўплигидан жони азобда. «Инсон шахси» фонида берилган бу тимсол даврнинг умум фожелигига ишорадир. Ушбу муқояса замирида икки авлод ўртасида ҳам эрксизлик мавжудлиги кўрсатилган. Эркка, яъни, «йўл»га эришолмаган инсон зурриёдига «берилажак йўллар» соф маънода ўз йўлининг ноаниқлиги даврнинг руҳидан келажак руҳига, гендан-генга ўтиб бораётган эрксизликнинг бир тамойилига ўхшайди.

Икром Отамурод достончиликда ўзига хос шакллар топаётган ижодкор. Унинг «Ёбондаги ёлғиз дарахт» асари лирик фожеликни тасвирлашда янги бир босқич дейиш мумкин. Шоир эзгулик ва бешафқатлик ҳисларини таҳлил этади. Бироқ, бу таҳлил анъанавий баёнчилик шакли эмас, руҳиятнинг бетин чизгилари тасвирида берилади. Биз бу достонда модерн шеъриятига хос ёлғизланиш фалсафасини учратамиз. Жаҳон фалсафасида, хусусан, экзистенциализм оқимида бу тушунча ўзига хос аҳамиятга эга. Бу достонда икки образни алоҳида таъкидлаш лозим: бири ёбондаги ёлғиз дарахт, иккинчиси шоир руҳидаги ёлғизлик. Шоир ёлғизликка лирик мурожаат усулида ёндошади:

Ёлғизлик — сен руҳим йўқотган савоб,
руҳим топган гуноҳ сен — ёлғизлик.
Ёлғизлик — сен руҳим сабри — чингиртоб,
руҳим тўкилган туфроқ сен — ёлғизлик.

Ёлғизлик бу комилликка элтувчи йўл. Инсон илоҳий васлга ёлғизликнинг танҳо йўли орқали эришади. Шу сабабли ёбондаги дарахт ҳам ёлғиз эди. Шоирнинг руҳи ҳам (ўзи эмас) ёлғиздир. Шеърдаги бу фалсафа бизга кўп тилсимотни эслатади. Руҳимиз акс сийратдан недир ёруғлик олади, нурланади. Зеро, шеърнинг илоҳий талъати ҳам шунда бўлса керак?!

Шоирнинг маҳорати шундаки, биргина дарахт тимсоли орқали инсоний бир улуғ фожеа — меҳр танқислигини кўрсатади. Ёбондаги ёлғиз дарахт кўчма маънода қайси бир умрларнинг умиди, паноҳи, шодлиги эди. Бироқ, эрмакталаб инсонлар боис, бу умрлар умидсиз, шодликсиз ёбон — саҳрога айланади. Инсон қисматининг ёбонга айланиши лирик фожеликни юзага келтиради. Яна бир аччиқ ҳақиқат шундаки, ҳаётда эрмакталаб кимсалар кўп ва буларни ўзгаларнинг шодлиги, умиди қизиқтирмайди. Энг асосийси, улар ўз хатти-ҳаракатлари фожеликка олиб боришини ўйлаб ҳам ўтирмайдилар. Ўзгалар тақдиридаги фожелик сабабчилари инсонийлик кушандаси эмасми?!

Меҳр бериб,
оғу симирган
Бардошимнинг тоқати тўлур —
Йиқилади сабримнинг уҳи...
Ё...б...о...н...
...б...и...ш...м...а...с...
...д...о...ғ...и...н...г-а...
...б...ў...л...у...р...

Ёлғиз дарахтнинг чирқираган руҳи.

Шоир эзгулик жарчиси. Унинг бу фожеадан дили ситилиб кетади:

Ёбондаги ёлғиз дарахт,
юрагим тўкилиб кетди,
йиғладим,
ашкларим минг қуроқ.
Ёбондаги ёлғиз дарахт
канглумни маконлар этди.

Ёбондаги ёлғиз дарахт меҳр тимсоли эди. Энди у руҳан шоир қалбига кўчиб ўтди. Ёниб битган суврат (дарахт) қисмати шоирни яккалантириб қўйди. Энди лирик «мен» ҳеч кимга ишонмайди, ҳеч кимни ўзига эл қилмайди. Бугунги замонавий инсон кўнгилни ва унинг сезимлари: меҳр, яхшилик ва қадрни унутди. Умр гулшанимиз ёбонга айланмаслик учун биз инсонга ва унинг кўнглига қайтмоғимиз лозим. Дунёда «яхшиликка ёмонлик» ақидаси яшар экан, шоир кўнгли ўз изтиробларини достон қилаверади. Зеро, шеъриятнинг сеҳри ва қудрати ҳам шунда.

Наргис Маматқулова,
ЎзМУ докторанти.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУНДАРИЖА

МИНБАР

Турғун ҳожи Тошпўлатов. Миллий истиқлол мафкурасининг ҳаётда тобланган дастури. 3

АСРЛАР, АСАРЛАР

Учқун Назаров. Яшашга маҳкум этилганлар. *Роман*. 9

Пиримқул Қодиров. Тил ва эл. *Илмий бадеъа*. 62

Собир Ўнар. Инқилоб кечаси. *Қисса*. 83

ШЕЪРИМ, СЕН ЛАЙЛИ

Асқар Маҳкам. Остона ортида хотиротимиз. 53

Минҳожиддин Мирзо. Шамлар юлдуз каби ёнарди. 56

Зикрилла Неъмат. Ватан, сенинг учун қалблар бедордир. 59

МУШОИРА

Кўзларимга қўнар йилларнинг гарди. 79

ЎТМИШГА САЁҲАТ

Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний 103

ШОИРУ ШЕЪРУ ШУУР

Куриялик шоирлар шеърларидан гулдаста. 112

ЎЙЛАШНИ ЎРГАНАМИЗ

Тоҳир Малик. Жиноятнинг узун йўли. *Рисола*. 119

АДАБИЙ ДАВРА

Жумабой Юсупов. Ваҳший одатнинг эпик талқини. 141

Зулхумор Мирзаева. Абдулҳамид Мажидий ва унинг инглизчалаштирилган шеъри хусусида. 146

Нигора Ҳайиталиева. Зулфия ижодида ҳаётга муҳаббат тараннуми. 149

Наргис Маматқулова. Замонавий шеъриятда лирик фожелик 151

Малика Рустамова. Услуб жилолари. 154

ГУЛҚАЙЧИ

Турсунбой Адашбоев. Латифбойнинг лофлари. 157

Матн терувчилар Ф. Ҳайдарова, М. Файзиева

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоққача бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалкаш босилгани) бўйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент-29, Буюк Турон кўчаси, 41. «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси * Обунага монеълик кўрсатилса ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаса Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Республика матбуот тарқатиш марказига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 15.09.2003 й. Босишга рухсат этилди 7.10.2003 й. Қоғоз бичими 70x108$^{1}/_{16}$. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 10. Шартли босма табоғи 14. Шартли-рангли босма табоғи 14,7. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 1050 нусха. Буюртма № 5293.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРХДА
«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси.
700000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41

www.ziyouz.com kutubxonasi